

# ՄԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑՆԵՐԸ

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՄԻՑ

Ա

1905 Մայիս

Թղթակցութիւնս քիչ մը ուշացուցի այս անգամ: Բայց օրը օրին հաղորդելու բաներ ալ չկալին, որ տոյժ մը ըլլար այս յապաղումը «Լուսնայի» ընթերցողներուն համար: Մեր կեանքը միօրինակութեան մէջ կաղապարուած՝ ուշագրաւ նորութիւններ չունի: Մեր եկեղեցիները, որ ազգային և կրօնական միութեան իրապէս կեդրոններն են, վերածուած են զուտ արուեստանոցներու կամ կրպակներու, որոնց հասոյթը անհրաժեշտ է պահելու համար վարժարանները: Այս վիճակը շեշտուած է Մայրաքաղաքիս եկեղեցիներուն համար: Մեր վարժարանները, որոնց տուած կրթութենէն ու դաստիարակութենէն կախուած է մեր ազգային գոյութեան ընդհանուր և հաստատուն նկարագրին կազմութիւնը, իսկապէս հեռի են իրենց կոչումէն: Ստոյգ է՝ որ Թուրքիոյ մէջ շատ աւելի դրամ կծախսուի հիմայ վարժարաններու համար քան 30—40 տարի յառաջ, բայց ստոյգ է նաև, որ պէտք եղած արդիւնքը չենք քաղեր մեր կրթական հաստատութիւններէն: Այսօր նոյն իսկ Մայրաքաղաքիս մէջ շէնք շնորք կրթական հաստատութիւններ կ'ապակին: Կրսուի թէ նախակրթարաններ ընդհանրապէս լաւ են. բայց մենք դիւրահաւաններէն չենք: Վարժարաններ իրենց ուսուցիչներով վարժարաններ կ'ըլլան. մարդուն ֆիզիքական առողջ անուամբ իր առած սնունդի տեսակէն և քանակութենէն կախուած է. մտաւոր զարգացման համար ալ ստոյգ է այս, որոնք են Թուրքիոյ հայոց մատաղ սերունդին սնունդ մատակարարողներ. ուսկի՞ց առած են և ինչպէս կ'մատակարարեն: Ասոնք խնդիրներ են, որոնց լուծումը չեն կրնար տալ արդի պայմաններ, և

Մայրաքաղաքը իսկապէս իր առաւելութիւններուն և՛ պահանջներուն համեմատ վարժարաններ չունի, նոյն իսկ եթէ նախակրթարաններ եղած ըլլան ազոնք։ Երկրորդական վարժարաններ, զուտ ազգային ըլլալով կենդրոնականը ունինք, որ նիւթապէս շատ փայլուն հիմերու վրայ դրուեցաւ իր հաստատութեան ատեն։ Ծանօթ դէպքերէն հտըը՝ ինկաւ վարժարանը, իրեն հետ տանելով իր բոլոր հռչակն ու հրապոյրը։ Այս վարժարանը միակ էր իր տեսակին մէջ դաւառացի ուսանողներուն համար, որոնք ցանկացող երկրորդական լաւ կրթութեան մը և ընդհանրապէս անկարող օտար վարժարաններու խոշոր վճարումներն ընելու, կղիմէին կենդրոնական և հոն կգտնէին իրենց ուսումնական յագեցումը։ Հիմայ այս բոլորը փոխուած են. վասն զի ոչ միայն հին պիւտճէն չկայ, կատարելապէս ճոխ հարուստ պիւտճէ մը, որ կկազմուէր թէ Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցոյ հաստատուն եկամուտներով, թէ թոշակներով և թէ—եթէ չենք սխալիր—ջոջ խնամակալներու նպաստներով. և թէ և հիմայ համեմատաբար գէշ պիւտճէ մը չունի կենդրոնականը, բայց կարող ձեռքերու մէջ չէ վարժարանը. ոչ տնօրէն կայ Թուրքիոյ հայոց այս միակ հաստատութեան մէջ, ոչ ալ արժանաւորապէս կազմուած ուսուցչական մարմին մը։ Կան կարող և արժանաւոր քանի մը ուսուցիչներ. բայց մեծամասնութիւնը անկարողներու խումբ մըն է։ Միւս երկրորդական վարժարանը՝ Պէրպէրեանն է, որ իբր անհատական յաջողուած ձեռնարկութիւն, աւելի ամուր և աւելի ապահով է, և աւելի համարուած կվայելէ քան կենդրոնականը. վասն զի գիշերօթիկ է, առաջին առաւելութիւն. տնօրէնը ինքը կվարէ իր վարժարանը առանց կախուած ըլլալու քմահաճոյքէն կարգ մը մարդոց, որ վարժարաններու ուսումնական գործերը կստանձնեն, և հտըը իբր աւելի յարմար դիրքի մը վրայ հաստատած չէնք, օգի և ջուրի կողմէն գերազանցապէս հիանալի է Պերպէրեան վարժարանը Իսկիւտարի մէջ, քան կենդրոնականը՝ Ղալաթիոյ խոնաւ մթնոլորտին և աղտոտ շրջականերու մէջ։ Երկրորդական կրթութեան սահմանուած այս երկու հաստատութիւններ սակայն, իրենց բոլոր առաւելութիւններով չեն գոհացներ հայ ուսանողներուն ամբողջութիւնը. անոնք կվազեն այլևայլ օտար հաստատութիւններ և խոշոր գումարներ կուտան և կառնեն կրթութիւն մը և դաստիարակութիւն մը, որ ընդհանրապէս անփոյթ կընէ զիրենք իրենց ազգին, իրենց եկեղեցոյն, իրենց վարժարաններուն հանդէպ։ Այսօր չկայ Մայրաքաղաքիս մէջ երկրորդական կրթութեամբ ուժովցած երի-

տասարդութիւն մը, որ սիրէ իր ազգը, իր եկեղեցին, իր վարժարանները: Ձեռք գիտեր թէ ուր կ'երթանք այսպէս Կ. Պօլիս՝ Թուրքիոյ հայոց համար կեդրոն մըն է դարձած շատոնց՝ եկեղեցական իշխանութեան մը, հայ հրապարակագրութեան մը և ժողովրդային գործունէի մը: Բայց այս ամէնը արտայայտելու համար ոյժ չկայ: մարդ չկայ, թող եկեղեցականութիւնը, թող մամուլը, դոնէ կը թուրքեան գործին շուրջը:

Անիմանալի, անհասկանալի պակաս մը դարձած է երկրորդական կը թուրքեան յարկ մը հայ աղջիկներու համար: Այս վիճակը սոսկալի է՝ երբ մտածէք՝ թէ ոչ միայն մայրաքաղաքիս մէջ, այլ նաեւ գաւառներու մէջ շատ մը հայ աղջիկներ կան, որ կ'փափագին երկրորդական ուսում առնել և Կ. Պոլիս չունի այս նպատակին յատկացուած հաստատութիւն մը: Անոնցմէ հարուստներ օտար վարժարաններ կ'վազեն վճարելով խոշոր խոշոր գումարներ. իսկ անոնք՝ որ հարուստ չեն... կը մնան: Երեւակայեցէք, որ մեր նախակը թուրքեան ուսուցչուհիները, բոլոր Թուրքիոյ հայոց մէջ, դոնէ երկրորդական ուսում չեն տեսած, թող մասնագիտականը: Անոնց մէջ կ'գտնուին, իրաւի, երկրորդական, օտար վարժարան տեսիողներ կամ Եւրոպա ուսածներ, բայց ասոնք չէ որ կ'կազմեն ուսուցչական ոյժը: Մայրաքաղաքիս վարժարաններէն ոմանց մէջ լրացուցիչ դասընթացքի մը դրուութիւնը կ'գործադրուի: Բայց այսպիսի ընթացք մը շատ շատ գոհացում կուտայ երկրորդական ուսմանց ճաշակը տալու, և ոչ թէ պէտք մը լրացնելու թէ ընդհանուր զարգացման տեսակէտով և թէ ուսուցչական խընդիրը լուծելու տեսակէտով:

Այս համառօտ տեսութիւնը չեմ գիտեր՝ թէ ինչ գաղափար կրնայ կազմել տալ ուսաստանցի մեր հայ եղբայրներուն՝ Թուրքիոյ հայոց կը թական վիճակին վրայ: Մենք կը կարծենք՝ թէ իրական ջանքեր, հիմնական փոփոխութիւններ անհրաժեշտ են կը թական առողջ կեանք մը պատրաստելու համար Թուրքիոյ հայոց մէջ, իբր միակ և հաստատուն միջոց ինչպէս յառաջդիմութեան, նոյնպէս մեր ազգային ինքնուրոյնութեան համայնքը պահպանելու համար:

Բ.

Ինչպէս Կովկասի հայերը ուղղակի տեղեակ չեն Թուրքիոյ հայոց վիճակին, նոյնպէս Թուրքիոյ հայեր բան չեն գիտեր Կովկասի հայոց վիճակին վրայ: Կաթողիկոսարանի և Պատ-

րիարքարանի յարաբերութեանց արդիւնքն իսկապէս անծանօթ է ժողովրդին. որովհետեւ մամուլը ազատ չէ հոս, ոչ ալ Ռուսաստանի հայերէն թերթերը մուտ գտած են Թուրքիոյ մէջ։ Ուրեմն ինչ որ գիտենք, պարզապէս սեղմուած պաշտօնական յարաբերութիւններու արդիւնք են ատոնք կամ անհատական թղթակցութիւններու և կամ եւրոպական մամուլի, որ իր լեզուէն հասկցողներուն միայն լուրեր կունենայ ինչ ինչերու մասին, որ ոչ միայն անծանօթ են մեզ, այլ նաև ներքի չէ՝ որ ատոնց մասին բաներ գրուին Թուրքիոյ բովանդակ մամուլին մէջ։

Յարաբերութեանց այս անհասկանալի դժուարութիւններուն արդիւնքով է՝ որ գրեթէ Թուրքիոյ բոլոր հայոց անծանօթ մնացին վերջին դէպքերը, Կովկասի այլազուն ազգերու կամ ցեղերու մէջ երևան եկած արատաւոր դէպքերը, Թէ հրոնց են արեան ծարաւի այն շրթներ, որ ատեւութիւն կ'ըջարողնէ մութին մէջ՝ եղբայրացած ցեղերը իրարու դէմ գրգռելու, որոնք են անոնք, որ քաղաքացիները այդպիսով կ'մղեն անբարոյականութեան և կ'վնասեն ընտանիքներուն, կ'վնասեն վաճառականութեան, կ'վնասեն պետութեան շահերուն և կարծես հաճոյք կ'զգան արեան մէջ լողացող անմեղներու տանջանքներով, և կ'կարծեն թերևս մեծ մեծ ծառայութիւններ ընել իրենց երկրին։ Իսկապէս դաւաճան ոգիներ են անոնք, որ կ'վտանգեն բարօրութեան, եղբայրութեան, մարդասիրութեան, քաղաքակրթութեան զգացումները։

Շատ խորունկ եղաւ մեր վրայ այդ արիւնոտ դէպքերու տպաւորութիւնը։ Մենք,—որ հազիւ 10 տարի անցած ենք այդ սոսկալի ջարդերուն վրայ, որ վայրագօրէն տասանորդեցին հայութիւնը Թուրքիոյ մէջ, անդրադառնալով այս նախնորհներու շարժառիթներուն վրայ, միևնոյն պիղծ ձեռքը, միևնոյն դաւաճան լեզուն տեսանք Կովկասի ջարդերու ետին ալ ուրիշ կերպով կարելի չէ բացատրել իսլամ կառավարութեան մը դարերով շեշտուած բարեացակամութեան և բարեհաճութեան յանկարծ թշնամութեան և դժգոհութեան փոխուիլը՝ ծագում տալով արեան հեղեղներուն, որ դժբախտաբար դեռ լըճացումներ կ'ձևացնեն Սասունի, Տարօնի և Վասպուրականի խուլ անկիւններէ մէջ։

Որչափ ալ խաղաղած ըլլան հիմայ կիրքեր ու գրգռութիւններ Կովկասի մէջ, բայց դեռ անհանգիստ ենք մեր պատուական ազգակիցներու վիճակին նկատմամբ, մանաւանդ՝ որ

թեր ու դէմ տեղեկութիւններ անպակաս են Ռուսաստանի բոլոր քաղաքներու ներքին կեանքին վրայ:

Ճակատագիրը, — հաւատանք, — այդ սև և խիստ ճակատադիրը, որ հայը կ'հալածէ, կտառապեցնէ գրեթէ ամէն կողմ, այլևայլ ձևերու տակ, չենք գիտեր՝ թէ երբ պիտի փոխուի: Թուրքիոյ հայեր շատ մը բաներ կորսնցուցին իրենց առաւելութիւններէն՝ Սահմանադրութեան հաստատութենէն ի վեր, որ կատարեալ փորձանք մը եղած է (պէտք չէ խաբուիլ իր առեւերեոյթ փայլերէն) և աւելի շատ, աւելի կենսական եղան այդ կորուստներ 1905-էն ի վեր, և բուն Հայութիւնը, իր ազգին, իր եկեղեցոյն, իր երկրին՝ Օսմանեան Պիտութեան՝ հաւատարիմ հայութիւնը, միշտ խաղաղ է, միշտ իր գործերով զբաղած, հակառակ շատ մը անտեղի յայտնութիւններու, որ ազատ երկիրներու մէջ իրարու դէմ կ'ելլեն: Կովկասի հայերն ալ շատ բան կորսնցուցին գրեթէ ներսէս Աշտարակեցիէն ի վեր: Քրիստոնեայ կառավարութեան եղած անպակաս և պատմական շատ փայլուն, շատ մեծ ծառայութիւններ հետզհետէ մոռացութեան տրուեցան անպիսի արարածներու ոգերով, որ բաւական ուժեղ կ'երևի պաշտօնական Ռուսիոյ մէջ, և ասոր արդիւնքով ոչ միայն կաթողիկոսական կեանք, հայկական ծրագիր ոչնչացան, այլ կորսուեցան ռուսահայոց մարդասիրական և կրթական առաւելութիւններն ու առանձնաշնորհումները, որոնք ստոյգ առաւելութիւններ էին և Թուրքիոյ հայոց համար ալ պարծանքի առարկաներ:

Այս բոլոր դժբախտութիւններուն վրայ Կովկասի մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ կրած վնասն ու հարուածը դժբախակ բան մը եղաւ, զոր կարելի չէ սահմանել ո՛ր և է կերպով: — Ամէնէն աւելի հիմայ այս խնդիրն է որ կ'զբաղեցնէ Թուրքիոյ հայերը. վասն զի քիչ թէ շատ Թուրքիոյ ամէն կողմ լսուեցաւ Ռուսիոյ մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ կալուածներուն բռնաբարումը և ամէն ոք հետաքրքիր է իմանալ թէ ինչ եղաւ, ինչ պիտի լինի: Տրուած նոր նոր յոյսեր արդիւնք մը պիտի ունենան, և այլն: Իրաւ որ մխիթարական պատասխան մը չ'ունինք. նոյն իսկ չեմք գիտեր թէ Ռուսիոյ մէջ խնդիրը ինչ վիճակ ունի. կարելի պիտի ըլլայ իրանց նախկին վիճակը հաստատել: Այնքան յոռետես դարձեր ենք՝ որ ամէն ջանք անօգուտ կ'թուին ըլլալ. թէև պէտք է շարունակել դիմումները, պաշտպանել դատը, որովհետև խնդիրը Ռուսիոյ հայոց յատուկ խնդիր մը չէ. այլ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վերաբերեալ խնդիր մը, որուն մէջ ամբողջ հայութեան իրաւունքն է որ կ'կապուի:

Բլէվէ շատ հեռատես չէ եղած՝ կշռելու համար թէ մինչև ո՞ր կրնար հասնել իր ծրագրին գործադրութիւնը: Էջմիածինը՝ երկրագունգի վրայ սփռուած ամէն հայու եկեղեցական իշխանութեան պաշտօնական կեդրոնն է և այս է պատճառը՝ որ ամէն հայ միշտ հետաքրքիր է գիտենալ՝ թէ եղած աշխատութիւններ ի՞նչ արդիւնք պիտի տան:

Շիտակը ամենայն հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսին իր խորունկ արևոյթին մէջ ցոյց տուած կորովը, գործունէութիւնը և ձեռք առած միջոցները գոհունակութիւն պատճառած են ամէն կողմ: Երանի թէ Վորոնցով իշխանին ներշնչած բարեացակամութիւնը և ժանաւանդ արդարադատութիւնը արդիւնաւորուէին և հայոց եկեղեցին իր կրած այս տարօրինակ զրկանքներու մէջէն դուրս գար՝ աւելցնելով պատմութեան մէջ իր նահատակութեան ամէնէն դժնդակ գրուագիւններէն մէկն ալ:

Ռուսաստանի հայոց ենթարկուած միասնները կալուածական գրաւումներու հետևանք և վերջին արիւնոտ դէպքերը՝ պարտք կ'դնէին Թուրքիոյ հայոց վրայ, որպէս զի օգնութեան ձեռք կարկառեն իրենց եղբայրներուն: Բայց որչափ գիտենք ասանկ բան մը չեղաւ: Եւ հարկաւ այս շատ ուշագրաւ երևոյթը դէշ չմեկնուիր Կովկասի հայոց մէջ: Այստեղ արգելուած է հանգանակութիւն ըսուած բանը կամ թէ ահագին դժուարութիւններով և ձևակերպութիւններով միայն կարելի է արտօնութիւն ստանալ: Ետքը Թուրքիոյ հայութիւնը հազիւ ինքզինքը կը գտնէ և շատ տեղեր ալ գտած չէ տակաւին. այնպէս որ նշանակելի օգնութիւն մը պիտի չկարենային ընձեռել ռուսահայոց տառապեալներուն և ամենայն հայոց կաթողիկոսութեան: Կրմնային Թուրքիոյ հայոց հարուստներ, որոնք կրնային ինքնաբերաբար օգնել միասնաւորապէս Էջմիածնի, հրապարակային բան մը չտեսնէր, իսկ եթէ գաղտնապէս եղան նուիրատուներ, այդ ալ անծանօթ է մեզ: Ամէն պարագայի մէջ՝ արդարացման ստորգ պատճառներ ունին Թուրքիոյ հայերը իրենց այս տխուր ձեռնպահութեան մէջ առհասարակ: Բայց երբ յիշենք թէ Ռուսիոյ հայոց մէջէն ինչպիսի պատուական բարերարներ ձեռք կարկառեցին մեզ՝ ծանօթ դէպքերու միջոցին և իրենց առատ առատ նուէրներով պահեցին պահպանեցին որբանոցներ և դըպրոցներ, իրաւի կ'ամհնանք: Նպաստից գործը հիմայ իր առաջւան թափը շատոնց կորսնցուցած է: Տայր Աստուած՝ որ նըպաստից գործը բոլորովին դադրէր. ասիկա պիտի նշանակէր թէ ալ կարօտութիւն չկայ Թուրքիոյ զաւառներուն մէջ. բայց այս չէ պատճառը՝ որ նպաստից գործը թեթեւացած է, այլ պատ-

ճառը այն է՝ որ մեր ռուսահայ եղբայրները ալ չեն կարող նպաստել մեզ, վասն զի իրենց առջև բացուեցաւ պէտքերու անազին շարք մը էջմիածինէն մինչև Պաքու և այլն:

Հարկաւ վերջ մը պիտի գտնեն այս դժբախտութիւններ կամ գոնէ պիտի թեթեւան—վասնզի հայ միշտ դժբախտութեան մէջ գտնուած է—և շունչ պիտի առնենք՝ դուք ալ, մենք ալ....

Գ.

Թուրքիոյ հայոց մամուլը, ինչպէս նաև բովանդակ Թուրքիոյ մամուլը, մը մնայ իր կաշկանդուած, պրկուած, ծայրատուած վիճակին մէջ: Ռուսիոյ ներքին բարեկարգութիւններուն հետեանքով՝ մամուլի ազատութեան մասին տրուած յոյսերը՝ անկորնչելի և թանկագին բարեքներ են մտաւոր զարգացման համար. հերիք է՝ որ հրապարակագիրներ ըլլան իրենց գործին համար պատրաստուած մարդիկ, ձեռնհաս անձնաւորութիւններ, պատուաւոր և ազնիւ հոգիներ, որոնք պատասխանատուութիւն կ'ստանան ժողովրդին առաջնորդելու համար յառաջդիմութեան ճամբուն մէջ: Եւ, գոնէ դուք՝ Ռուսիոյ հայերդ բարեբախտ եղիք այս մասին, որ արդէն մենէ աւելի բարեբախտ էիք, և տուէք հայ գրականութեան այն զարկը, որ հարստացնէ զայն, զօրացնէ, կեանք տայ և ապրի յաւիտեանս: Խնչ ինչ տեղեկութիւններ նշանակեցի նախորդ թղթակցութեանս մէջ մեր մամուլի մասին, անկից ի վեր՝ միշտ միևնոյն տկարութիւններն ու խեղճութիւններն են որ կշատնան Կ. Պոլսի հայ լրագրութեան սահմաններուն մէջ, նոյն անկարողութիւնը, նոյն ձեռնածութիւնը իրարու դէմ, նոյն ոչնչութիւնները ճղճիմ ոյժերու, նոյն անամէջ խոշոր տառերով խորագիրները և անձեռնհաս ստորագրութիւնները. երկու եզրները հրապարակագրական խեղճութեան Ստամպուլի մէջ: Տարակոյս չկայ որ մենք ընդհանուր նկարագիրը կ'շեշտենք և ի վեր կ'հանենք. որովհետեւ եթէ մասնաւոր ոյժերու և փորձառու հրապարակագիրներու գալով՝ կրնայինք յիշել հրապարակագրական դէմքեր ու ձեռնարկութիւններ, որ պարծանք են ըստ ինքեան:

Արդեօք շատ ձեռք մնացած կը լինիմ ոչինչ հրապարակագրութեան հերոսներու ամէնէն հին դէմքերէն՝ ՓԱՆՈՍԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏԻ մասին քանի մը տող գրելով Ռուսիոյ հայոց համար: Վասն զի, այս ղազէթաճին\*), որ արդէն անդամալուծու-

\*) Ղազէթաճի կամ խազէթաճի՝ լրագրող, խմբագիր, լրագրի տէր իմաստով գործածուած այդ բառը, հիմա սկսած է նշանակել տեսակ մը սրի-կայութիւն կամ հրապարակագրական նոր ոճ մը (art nouveau), որ կը կայա-

Թեամբ, կարծեմ տասը տարիներէ ի վեր, մեռած էր, վերջնականապէս անշնչացաւ մարտ 25. ուրբ., և թաղուեցաւ մարտ 27-ին, Եէտի-Գուլէի Պալըզլը ըսուած գերեզմանատան մէջ, Այս մարդուն ժամանակակիցները, որ մէկտեղ ապրած են, ճանչցած են զինք մօտէն իր արտաքին և ներքին կեանքին մէջ, նպաստաւոր դատաստան մը չեն ըներ: Իր մահէն ետքը մասնաւոր ուսումնասիրութիւն մը չեղաւ իր գործերուն վրայ որպէս զի երևան գար Փանոսեան իբր հրապարակագիր-գործիչ: Բայց ինչ որ գրուեցաւ, իմնաւանդ Բիւզանդիոնի մէջ, թէև տարտամ և անխնամ գրուած մը, բայց բոլորովին աննպաստ եզրակացութիւններու տարաւ ընթերցողը:

Մենք կ'ուզենք մեր գիտցածը ըսել այս մասին: Պէտք է գիտնալ՝ որ Թուրքիոյ մէջ լրագրական տարօրինակ ճիւղ մը կայ. այսինքն՝ հայերէն տառերով և թուրքերէն լեզուով լրագրութիւն մը \*): Փանոսեան ասանկ լրագիր մը հիմնած էր, և այսպիսի լրագիրներէն հիմայ Պոլիս ունի Մէրիտէի Շարգիյէ և Մէմուաի Ախպար. երկուքն ալ հայ-կաթոլիկներու ձեռքին մէջ, վերջինը մանաւանդ կաթոլիկ հայոց Պատրիարքարանի պաշտօնական՝ օրկան-ը կ'նկատուի: Կայ նաև անտառքեր՝ բողոքականներու համար, զոր միսիօնարներ կ'հրատարակեն \*):

Փանոսեանի հիմնած լրագիրը, որ վերջնապէս Մանզումէի էֆընար անունը կ'առնէ, օրկան մը կ'լինի իր ձեռքը բախտախնդրական այն բոլոր ձեռներեցութիւններու, որ յանդուգն կեսարացիի մը նկարագիրը կը կազմեն:

Կեսարացիք Կ. Պոլսի հայ գաղութին մէջ ամէնէն աղմկայոյզ մէկ տարրը եղած են և զբաղեցուցած են Պատրիարքարանը իրենցմով: Շատ ուժով եղած են ասոնք երբեմն և են տակաւին հիմայ անոնց զաւակներն ու թոռները Կ. Պոլսի մէջ այլ և այլ գործերու վրայ: Այսօր, զոր օրինակ, դեռ լրագրի տեսակէտով խօսելով Բիւզանդիոն, Մանզումէ, Մէրիտէի Շարգիյէ և Սուրհանդակ օրաթերթերը կեսարացիներու հիմնարկութիւններ են և կեսարացի ձեռքերու մէջ են: Արդ՝

Նայ ամէնէն տգեղ ըաներ գրել, ամէնէն ստորին զէնք ընել. գրելը դրամ շորթելու համար այնպիսի ձեռքու տակ, որ պատուաւոր հոգիներու համար շատ դիւրին ըմբռնում մը չէ:

\*) Պէտք է գիտնալ նաև՝ որ հայերէն տառերով և թիւքերէն լեզուաւ գրականութիւն մըն ալ կայ մեր մէջ, որուն զարգացումը կաթոլիկներու և բողոքականներու ձեռքն է. մանաւանդ բողոքականներ, այսինքն՝ միսիօնարներ ահագին դրամ կ'վատենն ասոր համար:

Ահաարացիք թուրքախօս են. Փանոսեան, սոսկալի բախտախընդիւր մը, որ նախնական կրթութիւն մըն ալ չէ տեսած և միայն իւր բնածին կարողութիւններուն կռթնած կ'նետուի խազէ-թաճիկութեան մէջ և իբր կեսարացի՝ կը շահագործէ կեսարացիներու դիրքն ու ազդեցութիւնը՝ իր անհաստատ և յարա-փոփոխ նկարագրին բոլոր պահանջները գոհացնելու համար:

Փանոսեանի մէջ թերեւ կարելի չըլլայ ուրանալ իր ազգին օգտակար ըլլալու ոգի մը. բայց այս ոգին այնքան տարտամ է, այնքան խիզախ է, այնքան դժիւր է, որ շուտով մեծնալու, կեցած տեղը մեծնալու կ'միտի և կատարեալ բախտախընդիւր մը կ'ընէ զինքը, որ գործէ գործ, ձեռնարկէ ձեռնարկ անդադար ոստոստում մը, և զժբախտաբար այս բոլորը ազգային կեանքի վրայ:

Մամուլը ազատ այն ատեն, Փանոսեան հասած է իր ղազէթաճիկութեան զագաթնակէտը: Կարելի է իր հրապարակագրութիւնը բնորոշել հայհոյագրութեամբ.\*) որովհետեւ իր բոլոր գործունէութիւնը և գրածը հայհոյութիւն մը եղած է. իր յօդուածներէն և ոչ մէկը կարելի է հիմայ հրատարակել, ոչ միայն մամուլի ազատութեան տեսակէտով, այլ նաև բարեկրթութեան և հրապարակագրական պայմաններու տեսակէտով:

Բայց Փանոսեանի յանդգնութիւնը շատ բան ընել կուտար իրեն և այն բոլոր գործերուն մէջ, որ իբր թէ իր մեծագործութիւնները կ'կազմեն՝ իր դատապարտութիւններն են: Պատրիարքարանի և Հիւանդանոցի կազմակերպութեան մէջ կատարեալ փորձանք մը եղած է՝ պարտքերու և անպատուութիւններու տգեղ շարքով մը: Ագապեան վարժարանի հաստատութիւնը, աղջկանց կրթութեան նուիրած էր, կրնար իր միակ լաւագոյն և ամէնէն զնահատելի գործը նկատուիլ, բայց հոն իր ձեռքով երևան եկած աններելի արարքները այնքան յայտնի էին, որ աղջկանց կրթութեան շլացուցիչ համբաւը չկրցաւ ծածկել զանոնք: Աղջիկները՝ աշակերտները՝ իմա են, քի՞մ'նէ զարըշըր, չէմ' եաթարըմ' չէմ', եաթըրըրըմ', այս եղած է իր ամէնէն զօրաւոր պաշտպանողականը այն մեղադրութիւններուն դէմ՝ որոնք կ'նետուէին իր ճակտին Ագա-

\*\*) Աւետարան թուրքիոյ մէջ գործող միախօնարներու (ամերիկացի) օգնան է. կ'հրատարակուի այլևայլ լեզուներով. մեր տեսակէտէն յիշատակելի է ինչպէս հայատառ թուրքերէնը թրքախօս հայոց համար, և յունատառ թուրքերէնը թրքախօս յունաց համար:

\*) Այդ շէշուքից մենք էլ ունինք այստեղ: ԽՄԲ.

պեան վարժարանի ներքին կեանքը դատապարտելու համար։  
Եթէ Փանոսեան ըլլար լրջախոհ և հեռատես մէկը, ան-  
ձամբ չէր նետուէր ինչ ինչ ազգային գործերու մէջ, զոր օրի-  
նակ Պատրիարքարանի և Հիւանդանոցի բարեկարգութեան խն-  
դիրներուն մէջ, այլ՝ կ'կեդրոնացնէր իր բոլոր ոյժը հրապա-  
րակագրութեան և կրթութեան գործերուն և ամէնէն մեծ ար-  
դիւնքները կրնար ձեռք բերել և իր գործերը չէին մեռնէր՝  
իրեն հետ։

Հրապարակագրութեան մէջ կրնար հետզհետէ յառաջ եր-  
թալ և կանոնաւոր գործ մը ընել թէ լեզուի և թէ արտայայ-  
տութեան տեսակէտով ատանկ բան չկայ Փանոսեանի հրապա-  
րակագրութեան մէջ. հոսանքին դէմ թիակ շատ քաջած է, սոս-  
կալի և աննկերիի հայհոյանքներով, Հայհոյել իր ստորագրութեան  
տակ և շարունակ հայհոյել, ամբողջ կեանքի մէջ հայհոյել, անհաս-  
կանալի է հրապարակագրութեան մէջ, Ասիկա բացառութիւն  
մըն է, տարօրինակ տիպար մըն է։ Մինչդեռ կրնար ըլլալ  
բացառութիւն մը և չքնադ տիպար մը։

Իր բազմամեայ դազէթաճիողութիւնը՝ գրականօրէն և ազ-  
գային կեանքի ամբողջութեան տեսակէտով գրեթէ զէրօ մըն  
է, Այն լեզուն, որ այնքան զօրաւոր էր, միշտ հայհոյելու հա-  
մար, բարեբախտաբար շատ նեղ շրջանակի մը մէջ, մասնա-  
ւորապէս թուրքախօս հայերու և առաւելապէս կեսարացիներ-  
ու մէջ մնացած է, Հայերէն տառերով թուրքերէն խօսել այն  
ալ չկոկուած թուրքերէնով մը, ամէն հայու հասկնալի չէր և  
չեղաւ. այնպէս՝ որ ոչ իր լրագրին դադարումը, ոչ ալ իր մահը  
բաց մը կրնային թողուլ այն ասպարէզին մէջ, որուն համար  
սահմանուած կ'կարծէր ինքզինքը։

Օր մը երբ անկողնակալ ուսումնասիրութիւն մը հրա-  
տարակուի Կարապետ Փանոսեանի մասին, հիմնուելով իր  
արտադրած լրագրութեան վրայ, ուր դարձեալ անկողնակալ  
կերպով նկատի պէտք է առնուին ժամանակակից և գործակից  
լրագիրներ, այսպիսի միակ ուսումնասիրութիւն մը, պերճա-  
խօս եզրակացութիւններու պիտի յանգէր, երևան բերելով բախ-  
տախդիր կեսարացիի մը տիպարը։

\*  
\* \*